

**TINDAK TUTUR NGELEM ING MASYARAKAT DESA MACANBANG,
KECAMATAN GONDANG, KABUPATEN TULUNGAGUNG**

Riski Yulia Wardani, Prof. Dr. Ujang Pairin M Basir, M. Pd

Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah (Jawa)

Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Surabaya

riski.yulia91@gmail.com

Abstrak

Tindak tutur ngelem kalebu tindak tutur ekspresif sing isih digunakake lan kerep diprangguli ing bebrayan. TING ditindakake dening panutur kanggo medharake kaluwihane wong liya. Dhasar kuwi nduweni sesambungan karo stimulus, struktur sosial, relasi sosial, norma sosial. Punjere panliten iki yaiku ngenani apa wae jinis tindak TING minangka tindak tutur lokusi adhedhasar cara medharake, TING minangka tindak tutur ilokusi adhedhasar tujuan panutur, lan TING minangka tindak tutur perlokusi adhedhasar pananggepe mitratutur ing masyarakat Desa Macanbang, Kecamatan Gondang, Kabupaten Tulungagung. Adhedhasar punjere panliten, ancas panliten iki ngandharake lan njlentrehake jinis TING minangka tindak tutur lokusi adhedhasar lageyane penutur, TING minangka tindak tutur ilokusi adhedhasar tujuan panutur, lan TING minangka tindak tutur perlokusi adhedhasar pananggepe mitratutur ing masyarakat Desa Macanbang, Kecamatan Gondang, Kabupaten Tulungagung. Paedah teoritis panliten iki yaiku kanggo nyengkuyung ilmu pragmatik lan menèhi sumbangsih tumrap ilmu sintaksis ngenani ukara pangalembana. Paedah praktis kanggo ngrembakake materi ajar basa Jawa ing sekolahan mligine tatacara ngelem kang pener lan bener.

Panliten iki asipat deskriptif. Teori sing digunakake yaiku teori tindak tutur Searle kang disengkuyung dening teorine Brown Levinson. Dhata panliten iki dijupuk dening panliti ing lapangan. Sumber dhatane asale saka cathetan lan rekaman warga Desa Macanbang, Kecamatan Gondang, Kabupaten Tulungagung. Tata cara nggumpukake dhata kanthi metodhe semak lan wicara. Tatacara njlentrehake dhata kanthi metodhe distribusional, teks lan konteks. Dene tatacara nyuguhake jlentrehan dhata kanthi informal.

Asil panliten kaperang dadi telu yaiku TING minangka tindak tutur lokusi adhedhasar cara medharake diperang dadi 8, yaiku (1) TING kanthi blaka langsung tumrap kahanan, (2) TING kanthi blaka langsung tumrap tumindak, (3) TING kanthi blaka ora langsung tumrap kahanan, (4) TING kanthi blaka ora langsung tumrap tumindak, (5) TING kanthi samudana langsung tumrap kahanan, (6) TING kanthi samudana langsung tumrap tumindak, (7) TING kanthi samudana ora langsung tumrap kahanan, (8) TING kanthi samudana ora langsung tumrap tumindak. Jinis TING minangka tindak tutur ilokusi adhedhasar tujuwane penutur diperang dadi 4, yaiku (1) mbombong, (2) pamrih, (3) weneh pamrayoga, (4) weneh panyengkuyung. Jinis TING minangka tindak tutur perlokusi adhedhasar pananggepe mitratutur diperang dadi 5 yaiku (1) ditampa, ditampik, disarujuki, dibalekake, lan digeser.

Dudutan saka panliten iki yaiku penutur nggunakake cara blaka lan samudana nalika medharake pangalembanane uga kanthi langsung lan lumantar wong liya. TING sing paling akeh nduweni tujuan bombing. Pananggape mitratutur ditemtokake cara medharake penutur.

Tembung wigati: tindak tutur ngelem, masyarakat, cara medharake, pananggepe mitratutur, konteks sosial

PURWAKA

Landhesane Panliten

Tindak tutur ngelem minangka salah sijine tindak tutur sing kerep ditindakake dening masyarakat sajrone urip bebrayan, ora ndeleng tuwa utawa enom, wong dhuwur pangkate utawa cendhek pangkate. Ing bebrayan Jawa, akeh kedadayan-kedadayan kang dianggep nyenengake

lan nyengsemake. Semono uga ana tumindak-tumindake wong liya kang dianggep becik, bener, lan pener. Saliyane bab kang wis disebutake kasebut wong urip uga nduweni kaprigelan. Kaprigelan kang diduweni wong siji karo wong liyane mesthi beda-beda. Mula lumrah wae yen ana pawongan liya kang ngelem kaprigelan kang luwih

mau. Bab iki kang ndadekake anane tindak tutur pangalembana.

Tindak tutur ngelem kalebu tindak tutur kang saben wong mesthi tau nindakake, dene anggone ngelem iku mau kanthi cara kang beda-beda, bisa kanthi blaka lan samudana. Saliyane iku, penutur mesthi nduweni tujuwan tartamtu kang wis dirancang marang mitratutur. Tindak tutur iki nduweni maksud supaya mitratutur weruh luwihe lan ndadekake penutur ora meneng wae nalika meruhi keprigelan lan kahanan kang luwih saka mitratutur. Dadine yen ana bab kang dirasa nyenengake utawa nyengsemake, apik, bener wong kasebut ora mung meneng wae, nanging bisa weneh pangalembana marang wong liya mligine marang mitratutur. Adhedhasar bab kasebut, ateges ngelem prelu ditliti luwih jeru saperlu ngerteni apa wae jinise tindak tutur ngelem.

Tindak tutur wis tau ditliti sadurunge, nanging tindak tutur ngelem ing Desa Macanbang, Gondang, Tulungagung durung tau ditliti. Panliten sadurunge durung kanthi njlimet ngonceli maksud lan tujuwan saka jinis-jinise tindak tutur ngelem kang disambungake karo struktur sosial, relasi sosial masyarakat, lan norma-norma kang wis ana lan diugemi dening masyarakat Desa Macanbang, Gondang, Tulungagung.

Panliti milih tindak tutur ngelem ing masyarakat Tulungagung amarga ngelem iku bisa ditindakake dening sapa wae, bisa antarane kanca, tangga, lan dulur. Dene masyarakat mligine masyarakat Desa Macanbang, Kecamatan Gondang Tulungagung kaperang dadi saperangan golongan, awit saka golongan wong sugih, wong mlarat, wong enom, wong tuwa sarta wong kang nduweni sesambungan paseduluran, kekancan, lan tangga kang raket lan ora raket. Pawongan-pawongan kasebut nduweni cara kang beda anggone ngelem marang mitratutur. Mula bakal ditliti apa wae jinise tindak tutur ngelem kang ana ing masyarakat mligine masyarakat ing Desa Macanbang, kecamatan Gondang, Tulungagung adhedhasar lageyane penutur, tujuwan penutur, lan pananggape mitratutur kanthi landhesan struktur sosial, relasi sosial lan norma sosial.

Underane Panliten

Ing ngisor iki bakal kaandharake undere panliten yaiku

- (1) Apa wae jinise tindak tutur ngelem ing masyarakat Desa Macanbang, Gondang, Tulungagung minangka tindak tutur lokusi adhedhasar cara medharake?
- (2) Apa wae jinise tindak tutur ngelem ing masyarakat Desa Macanbang, Gondang, Tulungagung minangka tindak tutur ilokusi adhedhasar tujuwane penutur?
- (3) Apa wae jinise tindak tutur ngelem ing masyarakat Desa Macanbang, Gondang, Tulungagung minangka tindak tutur perlokusi adhedhasar pananggape mitratutur?

Ancase Panliten

Adhedhasar punjere panliten, ancase panliten ana ing ngisor iki.

- (1) Ngandharake lan njlentrehake jinise tindak tutur ngelem ing masyarakat Desa Macanbang, Gondang, Tulungagung minangka tindak tutur lokusi adhedhasar lageyane penutur
- (2) Ngandharake lan njlentrehake jinise tindak tutur ngelem ing masyarakat Desa Macanbang, Gondang, Tulungagung minangka tindak tutur ilokusi adhedhasar tujuwane penutur
- (3) Ngandharake lan njlentrehake jinise tindak tutur ngelem ing masyarakat Desa Macanbang, Gondang, Tulungagung minangka tindak tutur perlokusi adhedhasar pananggape mitratutur

Paedahe Panliten

Paedah Teoretis panliten iki dikarepake bisa migunani tumrap pangrembakane ilmu analisis wacana pragmatik lan linguistik sing wis ana sadurunge. Saliyane iku panliten iki uga bisaa migunani ing pangrembakane kajian tindak tutur lan kanggo nyempurnakake ilmu basa.

Paedah Praktis asil panliten iki bisa menehi paedah kanggo para panliti tindak tutur supaya bisa nliti tindak tutur kanthi gamblang, cetha, lan jangkep sarta bisa menehi kawruh marang para maos yen ta para maos iku manggon minangka penutur utawa mitra tutur.

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Teges lan Titikane Tindak Tutur Ngelem

Tindak tutur ngelem minangka salah sijine jinis tindak tutur kang nglairake rasa kagum lan menehi apresiasi marang luwihe wong liya.

Tindak tutur ngelem bisa kalebu tindak tutur lokusi, ilokusi, lan perlokusi. Titikan tindak tutur lokusi yaiku sadherma mung menehi pawarta, dene ilokusi ing kene penutur nduweni maksud supaya mitratutur nindakake apa kang dikarepake. Banjur titikane perlokusi, penutur ora mung menehi pawarta, nanging uga nduweni daya pangaribawa tumrap mitratutur..

Sajrone tindak tutur mesthi wae ana penutur lan mitratutur. Ing kene mitratutur dadi punjere tindak tutur ngelem amarga ora mungkin wong weneh pangalembana yen ora ana stimulus saka wong liya. Dadi, ing kene stimulus saka mitratutur kang bakal nyebabake respon saka penutur. Saliyane iku tindak tutur ngelem bisa diwedharake kanthi cara blaka lan samudana. Titikan blaka lan samudana bisa dideleng saka konteks tuturan. Tuturan pangalembana kang blaka bisa dideleng yen konteks tuturan padha kaya kasunyatan. Tuturan pangalembana kang samudana ditemtokake konteks tuturan kang ora padha karo kasunyatan. Tuturan kang samudana bisa nggunakake tembung-tembung kasebut, nanging ana maksud liya sing dikarepake penutur.

Tindak Tutur Ngelem Adhedhasar Cara Medharake

Jinise TTNG minangka tindak tutur lokusi bisa diperang dadi loro yaiku tata cara medharake lan tata cara kang digunakake. Tata cara kang diwedharake panutur ana loro yaiku kanthi blaka lan samudana. Dene tata cara sing digunakake panutur kuwi ngenani panutur mbutuhake wong katelu utawa ora nindakake pangalembanane. Mula saka kuwi, tata cara kang digunakake panutur ana loro yaiku langsung lan ora langsung.

(1) Blaka

Cara medharake tindak tutur ngelem kanthi cara blaka yaiku menehi weruh marang luwihe mitratutur kanthi cara jujur apa anane. Brown lan Levinson sajrone Nadar (2009:38), ngandharake yen penutur milih cara blaka iki amarga 6 alasan yaiku (1) penutur oleh dukungan kanggo awake saka

wong liya, (2) penutur oleh kapercayan ngenani sipat jujur kanthi nuduhake yen dheweke percaya marang mitratutur, (3) penutur oleh kapercayan amarga blaka, (4) ngedohi prasangka ala, (5) ngedohi salah tampa, lan (6) penutur bisa ndandani maneh apa kang wis dirusak dening tumindak kang ngancem muka.

(2) Samudana

Tindak tutur kanthi cara samudana yaiku tindak tutur kang nduweni maksud kang disamudanakake, didhelikake, ditutup-tutupi. Miturut Brown lan Levinson sajrone Nadar (2009:38), penutur nggunakake cara samudana iki amarga 4 alasan yaiku (1) penutur dipercaya minangka pawongan kang wicaksana lan ora meksa karepe mitratutur, (2) penutur ngedohi yen saupama dheweke bakal dadi rerasanan wong liya, (3) penutur ngedohi tanggung jawab minangka pawongan kang dianggep wis ngancem mitratutur, lan (4) penutur kanthi ora langsung menehi kalonggaran mitratutur kanggo nggatekake kekarepane.

(3) Langsung

Tindak tutur ngelem mujudake wujud deklaratif kang digunakake kanggo nggawe sawijine wedharan. Cara sing digunakake panutur ing kene kanthi medharake kanthi sapajagong karo mitratutur.

(4) Ora Langsung

Tindak tutur ngelem ora langsung mujudake wujud deklaratif kang digunakake kanggo nggawe sawijine panjaluk. TTNG ora langsung iki nduweni titikan yaiku anane wong katelu sajrone tuturan.

Tindak Tutur Ngelem Adhedhasar Tujuan Penutur

Tujuan penutur minangka salah sijine saka limang aspek tuturan (Leech sajrone Nadar, 2009:7). Limang aspek tutur kang dimaksud yaiku penutur lan mitratutur, konteks, tujuan penutur, lan tuturan minangka kegiatan tindak tutur, lan tuturan minangka produk tindak verbal.

Penutur sajrone tuturane mesthi nduweni tujuan tartamtu marang mitratutur kang diajab bisa menehi daya pangaribawa marang mitratutur kasebut. Mula saka iku, tujuan penutur kang

beda-beda kasebut uga akeh dirembug ing tindak tutur.

Tindak Tutur Ngelem Adhedhasar Pananggepe Mitratutur

Cecaturan bisa lumaku kanthi lancar yen ana paraga-paraga sing nindakake tuturan. Cecaturan kasebut bisa lumaku lancar yen ana tanggapan saka mitratutur. Penutur nduweni cara kang beda-beda kanggo medharake tuturane. Bisa kanthi blaka, samudana, langsung, ora langsung lsp. Ngelingi bab kasebut basa dudu mung nduweni guna mangun sesambungan sosial, mula kabebasan nggunakake basa uga diatur ing kaidah sosial (Rahyono, 2012:260).

Cook ing Rani (2006:218) ngandharake pasangan tuturan mujudake cara nemtokake penutur sabanjure. Pasangan tuturan dumadi yen tuturan penutur bisa nuwuhake tuturan liya minangka tanggapan (Cook ing Rani, 2006:205).

Saka andharan ing ndhuwur Cook nyethakake ana 5 tafsiran tanggapan saka mitratutur nalika penutur weneh pangalembana, yaiku (1) TTNG kang ditampa, TTNG kang ditampik, TTNG kang disarujuki, TTNG kang dibalekake, TTNG kang digeser.

Teori ing Panliten Iki

Teori kang digunakake yaiku teori tindak tutur kang diandharake Searle (sajrone Wijana dan Muhammad Rohmadi, 2009: 20). Searle ngandharake kanthi cara pragmatik saora-orane ana telung bentuk tindak tutur kang bisa diwujudake dening penutur yaiku tindak tutur lokusi, ilokusi lan perlokusi. Tindak tutur ilokusi direktif kang diandharake dening (Ibrahim, 1993:16-41) ana limang kategori kang ana sajrone tindak tutur ilokusi direktif ing antarane yaiku *requestives, questions, requirements, permissives, advisories*.

Leech (sajrone nadar, 2009:7) ngandharake ana limang aspek tindak tutur yaiku konteks, penutur lan mitratutur, tujuwan tuturan, tuturan minangka kegiatan tindak tutur lan tuturan minangka produk tindak verbal. Tuturan sajrone tintingan pragmatik bisa ditegesi minangka wujud tindak tutur lan uga minangka produk sawijine tindak tutur.

METODHE

Sipate Panliten

Panliten ngenani tindak tutur ngelem iki nganggo cara deskriptif kualitatif tegese dhata kang

ditliti iku selaras karo apa anane, asipat alamiah tanpa direncanakake luwih dhisik. Dhata kanggo panliten iki uga ora direncanakake sadurunge, luwih marang dhata kang asipat alami saka kedadeyan ing masyarakat.

Panliten kang asipat deskriptif iki nduweni ancangan kang kaperang dadi 4, yaiku basa kang dinggo sajrone dhata, ngutamakake wujud basa kang dinggo sajrone panliten, perangan basa ora bisa diandharake tanpa nggandhengake perangan liya, lan pungkasan basa tansah bisa owah (Sudaryanto, 1986:62).

Dhata lan Sumber Dhata

Dhata ing panliten iki awujud ukara-ukara pangalembana kang dikumpulake saka anggone panliti nyadap lan ngrungogakake, saka basa padinan masyarakat Desa Macanbang, Kecamatan Gondang, Kabupaten Tulungagung kang nindakake tindak tutur ngelem.

Sumber dhata panliten sajrone panliten iki yaiku sumber dhata lisan. Sumber dhata lisan kang dikumpulake sajrone panliten iki yaiku masyarakat ing Desa Macanbang, Kecamatan Gondang, Kabupaten Tulungagung kang nggunakake tuturan pangalembana kang kalebu ing konteks panliten.

Instrumen Panliten

Panliti ing kene kang dadi instrument utama saka panliten tindak tutur ngelem ing masyarakat Desa Macanbang, kecamatan Gondang Tulungagung, dene instrumen kang bisa nyengkuyung yaiku alat rekam, alat tulis kanggo ngrekam lan nyathet dhata-dhata kang ditemoni. Saliyane panliti minangka instrumen panliten kang utama uga ana subjek panliten yaiku pawongan-pawongan jawa kang kalebu ing konteks tindak tutur ngelem lan amarga wis ditemtokake lokasi kanggo panliten, mula subjek panliten ing kene yaiku masyarakat Tulungagung, mligine ing Desa Macanbang, kecamatan Gondang.

Tatacara Nglumpukake Dhata

Sajrone panliten iki nggunakake tatacara nglumpukake dhata kanthi metodhe semak lan cakap (Sudaryanto, 1986:62). Ana maneka cara kang bisa digunakake sajrone metodhe semak yaiku kanthi teknik sadap, semak libat cakap, semak bebas libat cakap, teknik rekam lan teknik catat. Metodhe semak yaiku nyemak sakabehing basa kang digunakake dening penutur. Teknik

sadap yaiku nyemak kanthi cara nampa sakabehing wedharan. Teknik semak libat cakap dileksanakake kanthi melu lan nyemak ing caturan. Teknik semak bebas libat cakap yaiku nyemak tanpa melu ing caturan. Teknik rekam yaiku ngrekam wedharan nganggo piranti rekam lan ora ngowahi lumrahe proses tumindak basa. Dene teknik catat yaiku nyathet sakabehing wedharan nganggo piranti tulis banjur ditulis ngganginggo lambang basa utawa aksara. Teknik-teknik sajrone metodhe semak kasebut kang digunakake panliti kanggo golek dhata tindak tutur ngelem ing masyarakat Desa Macanbang, kecamatan Gondang Tulungagung.

Saliyane metodhe semak panliti uga nggunakake metodhe cakap kanggo nyukupi sakabehe dhata panliten. Metodhe cakap yaiku wawancara antarane panliti karo narasumber. Metodhe cakap digunakake kanggo golek informasi ngenani struktur sosial lan relasi sosial saka narasumber. Teknik kang digunakake yaiku teknik wawancara karo narasumber lan teknik pancing. Teknik pancing ing kene digunakake panliti kanggo mancing wong siji utawa luwih amrih medharake basane.

Tatacara Njlentrehake Dhata

Tatacara njlentrehake dhata yaiku nggunakake metodhe distribusional (Sudaryanto, 1993:13). Metodhe distribusional yaiku ngolah dhata arupa basa kanthi cara nemtokake perangane basa iku dhewe, utawa wujud lan blegere basa kang digunakake.

Dhata kang wis dikumpulake banjur dijlentrehake kanthi cara deskriptif miturut paugeran lan tatanan kang awujud tembung-tembung. Deskriptif yaiku tatacara ngonceki dhata kanthi nggunakake tembung, dudu nggunakake angka kang bisa menahi sawenehe katrangan utawa andharan panliten adhedhasar dhata kang diasilake saka subjek panliten.

Sakabehe dhata ing panliten iki minangka wujud tindak tutur ngelem. Dhata-dhata kasebut dijlentrehake kanthi metodhe informal yaiku ngandharake kanthi nggunakake basa (Sudaryanto, 1993:144). Panliti ngandharake lan njlentrehake tindak tutur ngelem nggunakake basa kang trep lan selaras karo konteks tuturan. Basa kang dinggo dening panliti uga basa baku saengga andharan lan jlentrehan ngenani tindak tutur ngelem bisa dingerteni kanthi cetha. Kanggo nyengkuyung panganggane basa, panliti uga nggunakake lambang kang digunakake yaiku cekakan saka dhasar-dhasar tindak tutur ngelem. Lambang-lambang kasebut saka perangan struktur sosial umur kaperang dadi telu yaiku umur bocah (UB), umur enom (UE), lan umur tuwa (UT). Saka perangan struktur

sosial jinis kelamin kaperang dadi loro yaiku jinis kelamin lanang (JKL) lan jinis kelamin wadon (JKW). Saka perangan struktur sosial status ekonomi kaperang dadi telu yaiku status ekonomi sosial cendhek (SESC), status ekonomi sosial sedhengan (SESS), lan status ekonomi sosial dhuwur (SESD). Dene saka relasi sosial kaperang dadi telu yaiku relasi sosial paseduluran (RSP), relasi sosial kekancan (RSK), lan relasi sosial tangga (RST).

Tatacara Nyuguhake Asil Jlentrehan Dhata

Sajrone panliten iki tatacara ngandharake asil njlentrehan dhata yaiku kanthi ngandharake asil jlentrehan dhata awujud laporan ngenani jinis-jinis tindak tutur ngelem ing masyarakat Desa Macanbang, kecamatan Gondang, kabupaten Tulungagung adhedhasar cara medharake maksud tuturan, tujuwan penutur, lan pananggape mitratutur kanthi lelandhesan konteks. Dhata kang wis digolongake marang jinise tindak tutur ngelem lan wis dijlentrehake disuguhake kanthi jangkep antarane teks lan konteks. Kang kalebu ing konteks yaiku struktur sosial kang arupa umur, jinis kelamin, status ekonomi sosial lan relasi sosial antarane penutur lan mitratutur. Dene teks arupa wedharan tindak tutur ngelem utawa tumindak cecaturan antarane penutur lan mitratutur. Bab kang pungkasan diandharake norma sosial utawa dampak sosial kang ana nalika tindak tutur ngelem lumaku.

ANDHARAN LAN JLENTREHAN

4.1 Tindak Tutur Ngelem minangka Tindak Tutur Lokusi Adhedhasar Cara Medharake

Tindak tutur ngelem adhedhasar cara medharake bisa diperang dadi papat yaiku kanthi blaka, samudana, langsung, lan ora langsung. Ing ngisor iki bakal dijlentrehake siji mbaka siji supaya luwih cetha.

4.1.1 Tindak Tutur Ngelem kanthi Blaka Langsung tumrap Kahanan

- (1) P : Hlo Mut? Rambutmu apik. Saiki malih tambah lurus, ireng banget, dawa pisan. (*Hlo Mut? Rambutmu bagus. Sekarang jadi tambah lurus, hitam banget, panjang juga*).
- MT : Hahaha iya ta?? Suwun hlo. (*Hahaha apakah iya?? Makasih lo*).

Cecaturan ing dhata (1) ditindakake dening penutur kanthi jinis kelamin wadon, umur enom, status ekonomi sedhengan. Mitratutur kanthi jinis kelamin wadon, umur enom, status ekonomi sosial

dhuwur. Sesambungan antara kalorone yaiku kanca cedhak. (UE-JKW-SESS-RSKC marang UE-JKW-SESD-RSKC). Cecaturan kasebut kedadeyan nalika penutur lan mitratutur kepethuk ing toko saperlu toko pulsa. Dhata (1) nuduhake penutur ngelem mitratutur ngenani owah-owahan rambute mitratutur. Miturute penutur, rambute mitratutur saya apik, dawa, lurus, lan ireng.

Ing kene penutur medharake maksud pangalembanane kanthi blaka marang mitratutur saengga mitratutur bisa nampa kanthi cetha apa kang dikarepake dening penutur. Sesambungan kang raket bisa dideleng saka basa kang digunakake yaiku basa ngoko. Penutur nggunakake basa ngoko nalika medharake pangalembana marang mitratutur, semono uga mitratutur uga nampa nggunakake basa ngoko. Struktur ekonomi sosial penutur sing luwih cendhek uga kang njalari penutur milih cara kang blaka.

4.1.2 Tindak Tutur Ngelem kanthi Blaka Langsung tumrap Tumindak

(2) P : Nggih ngoten niku Pak. Panjenengan pun trep anggenipun tumindak. *(iya seperti itu Pak. Anda sudah benar kalau bertindak).*

MT : Iya Dhik sesuk jajal takrembuge karo wong-wong. *(iya Dik besok coba saya diskusikan dengan orang-orang).*

Dhata (2) ing ndhuwur nuduhake anane tindak tutur kang ditindakake dening wong tuwa marang wong tuwa lan padha-padha nduweni jinis kelamin lanang. Sesambungan sosial antara penutur lan mitratutur iku raket banget yaiku adhi lan mas. Senajan mas lan adhi, penutur nduweni status ekonomi sosial kang luwih dhuwur tinimbang mitratutur. Penutur nggunakake basa krama alus amarga ngormati mase kang uga minangka lurah ing desane. Dene mitratutur mangsuli nggunakake basa ngoko supaya cecaturan antara kalorone isa lumaku luwih kepenak. (UT-JKL-SESS-RSTC marang UT-JKL-SESD-RSTC). Ing dhata (2) penutur weneh pangalembana marang mitratutur kang wis bener nindakake kuwajibane dadi kepala desa. Penutur ngelem mitratutur kanthi blaka lan jujur apa anane. Apamaneh masalah kang dirembug dudu masalah sing sepele. Penutur weneh pangalembana kanthi blaka supaya apa kang

dimaksud penutur bisa ditampa kanthi cetha lang gamblang dening mitratutur.

4.1.3 Tindak Tutur Ngelem kanthi Blaka Ora Langsung tumrap Kahanan

(3) P : Walah Mbak-mbak kae anak wedok kok ayu-ayu ta? *(Walah Mbak-mbak itu anak perempuan kok cantik-cantik ta?)*

MT: Hlawong ibuke ayu, anake paryo ayu. *(Ibunya cantik, anaknya juga cantik).*

Tuturan ing dhata (3) iku ditindakake dening penutur kanthi umur tuwa, jinis kelamin wadon, status ekonomi sosial sedhengan. Dhata (3) kalebu tindak tutur lokusi amarga mung sadherma ngelem. Mitratutur kanthi umur enom, jinis kelamin wadon, status ekonomi sosial dhuwur. Relasi sosial antara penutur lan mitratutur yaiku tang cedhak. (UT-JKW-SESS-RSTC marang UE-JKW-SESD-RSTC). Ing kene, penutur weneh pangalembana marang mitratutur. Pangalembana kasebut kedadeyan ing omahe penutur nalika mitratutur dolan ing omahe penutur. Nalika iku penutur ngerti nalika wong sing dilem iku liwat ing ngarep omahe penutur.

Cara kang dipilih dening penutur yaiku cara blaka, nanging ora langsung. Cara kasebut dipilih dening penutur bisa jalaran penutur pancen kepengin ngelem lumantar mitratutur sing nalika iku karo penutur. Pangalembana sing diwedharake dening penutur bisa ditampa dening mitratutur. Bab kasebut bisa dideleng saka wangsulane mitratutur kaya ing dhata (13).

Anane pangalembana ing dhata (3) kasebut bisa kedadeyan yen sarate wis jangkep. Sarate yaiku wong sing dilem kasebut kudu ayu miturute penutur. Status ekonomi sing luwih cendhek saka mitratutur uga sing njalari penutur milih cara blaka. Bab kasebut uga amarga penutur ngormati mitratutur, nanging mitratutur milih nggunakake basa ngoko supaya cecaturan kang lumaku katon akrab.

4.1.4 Tindak Tutur Ngelem kanthi Blaka Ora Langsung tumrap Tumindak

(4) P : Ris, adhikmu sing SD kelas papat, gambarane wis apik ya? *(Ris, adik kamu yang SD kelas empat, gambarannya sudah bagus ya?)*

MT: Iya padahal ora enek keturunan pinter nggambar o. (*Iya padahal tidak ada keturunan pinter menggambar lo*).

Konteks dhata (4) penutur ngelem gambarane adhine mitratutur apik lumantar mitratutur. Penutur lan mitratutur kang nindakake pangalembana ing dhata (21) yaiku padha-padha wadone, status ekonomi sosial penutur cendhek, dene mitratutur dhuwur. Relasi sosial antara kalorone yaiku kanca cedhak. (UE-JKW-SESC-RSKC marang UE-JKW-SESD-RSKC). Pangalembana kasebut kedadeyan ing omahe mitratutur nalike penutur dolan. Nalika iku, penutur ngerti adhine mitratutur nggambar. Banjur penutur medharake pangalembanane lumantar mitratutur kang minangka mbakyune bocah sing dilem kasebut. Penutur medharake pangalembanane jujur apa anane, ora ana maksud kang ditutup-tutupi. Penutur uga medharake pangalembanane lumantar mitratutur amarga nalika iku adhine mitratutur lagi sibuk nggambar.

Pangalembana kaya ing dhata (4) bisa tuwuh yen sarate wis jangkep. Sarate yaiku gambarane adhine mitratutur kudu apik lan penutur kudu ngerti nalika adhine mitratutur nggambar. Yen sarat kasebut ora jangkep, mokal penutur weneh pangalembana kaya ing dhata (21). Relasi sosial kang cedhak lan status ekonomi sing padha dhuwure ndadekake kalorone katon akrab banget. Status ekonomi sosial sing luwih cendhek saka mitratutur uga kang njalari penutur medharake kanthi blaka awit nengenake rasa sungkan.

4.1.5 Tindak Tutur Ngelem kanthi Samudana Langsung tumrap Kahanan

(5) P : Penak ya ketarane dadi pean Mbak?
Pinter, sugih, ayu. (*Enak ya kelihatannya jadi kamu Mbak? Pinter, kaya, cantik*).

MT: Halah dhik-dhik dadi wong pancene sawang sinawang. (*Halah Dik-dik jadi orang memang saling melihat*).

Konteks dhata (5) penutur ngelem mitratutur pinter, sugih, lan ayu, nanging maksud kang sabenere ora padha karo apa kang diwedharake. (UE-JKW-SESC-RSTC marang UE-JKW-SESD-RSTC).

Maksud penutur ngelem mitratutur ayu, pinter, lan sugih ora liya melik karo kahanan sing diduweni mitratutur kasebut. Penutur rumangsa apa sing diduweni dening mitratutur iku wis sempurna, ora ana kurange. Bab iku kang ndadekake penutur weneh pangalembana marang mitratutur. Senajan penutur ora ngandharake kanthi blaka saka maksud kang kepengin kaya mitratutur, nanging maksud pangalembanane bisa dingerteni dening mitratutur. Relasi sosial antara kalorone yaiku tangga cedhak. Bab kasebut bisa dideleng saka basa kang digunakake yaiku basa ngoko. Penutur medharake pangalembanane nggunakake basa ngoko, semono uga mitratutur. Senajan status ekonomi penutur luwih cendhek tinimbang mitratutur, nanging bab kasebut ora ndadekake adoh antara kalorone.

4.1.6 Tindak Tutur Ngelem kanthi Samudana Langsung tumrap Tumindak

(6) P : Waaaah, jan kancaku siji iki, sregep tenan.
(*Waaaah, temanku satu ini, rajin benar*).

MT: We nyindhir aku ye? (*Kamu menyindir aku ya?*)

P : Ora nyindhir mek kenyataane ngono.
(*Tidak menyindir cuma kenyataannya seperti itu*).

Dhata (6) nuduhake anane tindak tutur kang ditindakake dening wong enom marang wong enom. Kedadeyan kasebut dumadi nalika nglumpuk reunion kanca SMA, penutur weneh pangalembana marang mitratutur yen mitratutur iku sregep, kamangka nyatane mitratutur kasep. (UE-JKW-SESS-RSKC marang UE JKL-SESD-RSKC). Ing dhata (6) kasebut tindak tutur ditindakake dening wong enom wadon minangka penutur marang wong enom lanang minangka mitratutur.

Penutur medharake pangalembanane marang mitratutur ora padha karo maksud kang sabenere. Maksud saka pangalembanane disamudanakake saka mitratutur, nanging ing kene penutur banjur njlentrehake maksud kang sabenere marang mitratutur. Penutur nduweni maksud nyindhir mitratutur kasebut lumantar weneh pangalembana sregep. Penutur ndhelikake maksude supaya mitratutur rumangsa yen dheweke salah. Senajan anggone ngelem ora blaka,

nanging mitratutur ngerti apa maksud saka pangalembanane penutur mau.

Relasi sosial antara kalorone yaiku kanca cedhak. Bab kasebut bisa dideleng saka basa lan lageyane penutur lan mitratutur. Penutur nggunakake basa ngoko semono uga mitratutur. Dene yen dideleng saka lageyane, penutur ora sungkan anggone nyindhir mitratutur. Mitratutur uga ora nesu temenan senajan disindhir dening penutur amarga kalorone kanca cedhak. Status ekonomi lan jinis kelamin kang beda uga ora ndadekake kalorone adoh.

4.1.7 Tindak Tutur Ngelem kanthi Samudana Ora Langsung tumrap Kahanan

(7) P : Bu, Mbak Puji swantene lak sae ta? (Bu, Mbak Puji suaranya kan bagus?)

MT: Ya ngono kae hlo Ndhuk. Enek apa? (Iya seperti itu lo Nak. Ada apa?)

P : Ngeten, kanca kula badhe nikahan lajeng mbetahaken penyanyi. (Begini, teman saya mau menikah lalu membutuhkan penyanyi).

MT: Ya mengko jajal taktakonane gelem apa ora. (Iya nanti coba taktanyakan dia mau apa tidak).

Dhata (7) kalebu tindak tutur ilokusi amarga saliyané ngelem, penutur nduweni maksud liya. Tuturan pangalembana ing dhata (35) iku ditindakake penutur kanthi umur enom, jinis kelamin wadon, status ekonomi sosial cendhek. Mitratutur kanthi umur tuwa, jinis kelamin wadon, status ekonomi sosial dhuwur. (UE-JKW-SESC-RSTC marang UT-JKW-SESD-RSTC). Ing kene, penutur ngelem yen swarane anake mitratutur apik lumantar mitratutur, nanging maksud kang sanyatane yaiku akon anake mitratutur nyanyi ing acara nikahane kancane. Pangalembana kasebut kedadeyan ing omahe mitratutur. Penutur sadurunge mung ngelem yen swarane anake mitratutur iku apik. Pangalembanane kasebut ditanggepi positip dening mitratutur. Kabukten saka wangsulane mitratutur kang kaping pisan ing dhata (7) kasebut. Banjur ing ukara kang sabanjure penutur medharake maksud kang satenane yaiku kepengin yen anake mitratutur nyanyi ing acara nikahane kancane penutur.

Anane pangalembana ing dhata (35) iki nduweni stimulus awujud kahanan swarane anake mitratutur sing apik. Banjur stimulus kasebut nuwuhake respon awujud pangalembana lan panjaluk supaya anake mitratutur gelem nyanyi ing acara nikahane kancane penutur. Penutur milih cara kang ora langsung amarga nalika penutur dolan ing omahe mitratutur, mung ana mitratutur. Mula saka iku, pangalembana lan maksud saka pangalembanane kasebut diwedharake penutur lumantar mitratutur.

Status ekonomi sosial kang luwih cendhek lan umur sing luwih enom ndadekake penutur nggunakake basa krama alus nalika cecaturan karo mitratutur. Dene mitratutur nggunakake basa ngoko supaya cecaturan kang lumaku katon luwih kepenak lan akrab.

4.1.8 Tindak Tutur Ngelem kanthi Samudana Ora Langsung tumrap Tumindak

(8) P : Buk, kae mas kok ndongaren sregep.

Montore diumbah dhewe. (Buk, itu mas kok tumben rajin. Motornya dicuci sendiri).

MT: Ya bene ta. (Ya biar ta).

P : Montorku pisan ya kenek hlo Buk. Aturna! (Motorku sekalian ya bisa lo Buk. Ibuk bilang ke mas!)

MT: Ngelem mase kok enek karepe. Ya ngomong dhewe kana! (Memuji kakak lakinya kok ada maunya. Ya bilang sendiri sana!)

Konteks dhata (8) penutur ngelem mase sregep lumantar mitratutur, nanging sanyatane penutur nduwe maksud supaya montore uga dikumbahake. Ing kene penutur kanthi jinis kelamin wadon, status ekonomi sosial dhuwur. Mitratutur kanthi jinis kelamin wadon, status ekonomi sosial dhuwur uga. (UE-JKW-SESD-RSPC marang UT-JKW-SESD-RSPC). Ing ukara kapisan penutur ngelem mase lumantar ibune. Pangalembana kasebut ditampa dening mitratutur. Sabanjure penutur medharake apa kang dikarepake marang mitratutur. Dheweke kepengin yen mase uga ngumbahake montore, nanging mitratutur akon supaya penutur ngomong dhewe marang mase.

Penutur milih cara samudana lan ora langsung bisa jalaran penutur ngerti kepriye wateke mase. Miturute penutur, yen anggone medharake langsung marang mase wis mesthi mase ora gelem nuruti kekarepane. Bab kasebut bisa dingerteni saka pakulinan saben dina. Stimulus ing dhata (8) iki awujud tumindake mase sing miturute penutur sregep ngumbah montor. Stimulus kasebut banjur nuwuhake respon awujud pangalembana lan panjaluk kaya ing dhata (8). Relasi sosial minangka adhi lan ibu kang ndadekake kalorone katon akrab banget. Ing kene basa sing bener ora ditengenake dening penutur lan mitratutur.

4.2 Tindak Tutur Ngelem minangka Tindak Tutur Ilokusi Adhedhasar Tujuwane Penutur

Sajrone tuturan, penutur mesthi nduweni tujuan tartamtu sing wis dirancang kanggo mitratutur. Ing kene tindak tutur ngelem adhedhasar tujuan penutur ana papat yaiku mbombong, pamrih, menehi pamrayoga, lan menehi panyengkuyung. Kanggo luwih cethane ing ngisor iki bakal dijlentrehake siji mbaka siji.

4.2.1 Tindak Tutur Ngelem kanthi Tujuan Bombong

(9) P : Pak njenengan ingkang langkung prigel, kula nyuwun diwarahi! (*Pak Anda yang lebih bisa, saya minta diajari!*) (DT21.103.218)

MT: Ndi kene takwarahi. Ndi sing ra isa? (*Mana sini aku ajari. Mana yang tidak bisa?*) (DT21.103.218)

Dhata (9) kalebu tindak tutur ilokusi amarga penutur saliyane ngelem nduweni tujuan liya. Dhata (9) ing ndhuwur nuduhake tindak tutur ngelem kanthi tujuan bombong. Bombong ing kene bisa uga ditegsei menehi weruh kaluwihane mitratutur. Konteks dhata (39) yaiku penutur njaluk warah mitratutur ngitung dhuwit koprasa amarga mitratutur sing luwih prigel ngitung dhuwit. Tuturan pangalembana ing dhata (39) ditindakake dening penutur kanthi jinis kelamin wadon, umur enom, status ekonomi sosial sedhengan. Mitratutur kanthi jinis kelamin lanang, umur tuwa, status ekonomi sosial dhuwur. (UE-JKW-SESS-RSTC marang UT-JKL-SESD-RSTC).

Maksude penutur ngelem mitratutur iku kanggo bombong mitratutur supaya miratutur gelem marahi ngitung dhuwit kanthi ikhlas lan ora nggrundel. Bab kasebut ditindakake dening penutur amarga padatane mitratutur angel yen dikon marahi wong liya. Mula saka iku, penutur nyoba weneh pangalembana marang mitratutur supaya kekarepane bisa dituruti dening mitratutur. Kedadeyan iki bisa kedadeyan bolabali. Makna kang kinandhut sajrone pangalembana iku bisa dipahami jalaran anane pakulinan. Pangalembanane penutur ing ndhuwur bisa ditampa kanthi apik dening mitratutur. Panampane pangalembana iku bisa dideleng saka wangsulane mitratutur ing dhata (9) kasebut.

Relasi sosial antara kalorone yaiku tangga cedhak. Kabukten saka basa kang digunakake. Penutur nggunakake basa krama amarga cecaturan karo wong lanang sing umure luwih tuwa tinimbang dheweke. Dene mitratutur nggunakake basa ngoko supaya cecaturan kang lumaku katon luwih kepenak. Saliyane iku, status ekonomine penutur uga luwih cendhek tinimbang mitratutur saengga penutur luwih ngormati maneh marang mitratutur kasebut.

4.2.2 Tindak Tutur Ngelem kanthi Tujuan Menehi Pamrayoga

(10) P : Adhikku i pinter o. Byuh tambah pinter lek gelem sinau! (*Adikku ini pintar lo. Tambah pintar kalau mau belajar!*) (DT11.40.191)

MT: Sik mengko dhiluk maneh. (*Iya nanti sebentar lagi*). (DT11.40.191)

Dhata (10) nuduhake anane tindak tutur ngelem kanthi tujuan weneh pamrayoga sing ditindakake dening wong enom marang bocah lan kalebu tindak tutur ilokusi amarga penutur saliyane ngelem nduweni tujuan liya kaya sing wis disebutake. Konteks dhata (10) iku penutur ngelem mitratutur pinter supaya mitratutur gelem sinau. Pangalembana ing dhata (10) iku, penutur ngelem mitratutur pinter, nanging supaya luwih pinter maneh, penutur menehi pamrayoga marang mitratutur supaya sinau. Ing dhata (10) iku mitratutur nampik apa kang diwedharake dening penutur. Wangsulane saka mitratutur kasebut kang

nuduhake yen dheweke nampik pangalembana lan pamrayogane penutur. Pangalembana ing dhata (10) iku mujudake *respon* saka anane *stimulus* awujud kahanane mitratutur sing angel sinaune. Banjur *respon* awujud pamrayoga saka penutur iku uga anane *stimulus* kang awujud kahanane mitratutur sing angel sinaune.

Relasi sosial antara kalorone yaiku paseduluran cedhak yaiku minangka mbak lan adhi. Bab kasebut bisa dideleng saka cecaturan kang lumaku katon akrab banget. Basa kang digunakake uga basa padinan kang kerep dinggo cecaturan saben dina. Senajan nganggo basa ngoko, nanging penutur ngupaya supaya basane katon alus saengga bisa dingerteni dening mitratutur. (UE-JKW-SESD-RSPC marang UB-JKL-SESD-RSPC).

(11) 4.2.3 Tindak Tutur Ngelem kanthi Tujuwan Pamrih

P : Dompetmu wi kayake kok uapik.
(*Dompetmu itu kayaknya kok sangat bagus*).
(DT14.49.195)

MT: Apik, aku tuku kok ra apik. (*Bagus, aku kalau beli ya bagus*). (DT14.49.195)

P : Utangana ya?! (*Aku pinjam uangmu ya?!*)
(DT14.49.195)

MT: Wi enek rong ewu jupuken! (*Itu ada duaribu kamu ambil!*) (DT14.49.195)

Pangalembana ing dhata (11) kasebut ditindakake dening wong enom lanang marang wong enom lanang kang nduweni relasi sosial kanca cedhak. Status sosial ekonomi antara kalorone padha-padha cendheke. (UE-JKL-SESD-RSKC marang UE-JKL-SESD-RSKC). Bab kasebut bisa dideleng saka cecaturan kang lumaku katon akrab banget. Penutur ora canggung medharake apa kang dadi maksude lan bisa ditampa dening mitratutur. Status ekonomi kang padha-padha cendheke kabukten saka anggone penutur kepingin utang, nanging kanthi cara ngelem dhisik. Cara kang digunakake kasebut nuduhake yen dheweke pancen ora sugih. Semono uga mitratutur kang mangsuli yen mung bisa ngutangi rong ewu.

Saka ukara kapisan, penutur ora langsung nuduhake maksud sajrone pangalembanane. Nanging pungkasane, penutur nyethakake maksud sajrone pangalembanane awujud panjaluk supaya

diutangi. Pangalembana kang diwedharake penutur ing ndhuwur nuduhake yen sejatine penutur nduwe maksud kang samudana sajrone pangalembana mau. Ing dhata (11) lumantar pangalembana iku, panutur nduwe pamrih yaiku supaya mitratutur gelem ngutangi dheweke.

Tindak tutur ing dhata (11) bisa kedadeyan jalaran anane *stimulus* awujud dhompete mitratutur miturute penutur apik saengga nuwuhake *respon* awujud pangalembana marang mitratutur. Ing dhata (11) iki nuduhake yen mitratutur nampa pangalembanane penutur ngenani dhompete kang apik. Panampane pangalembanane penutur bisa dideleng saka wangsulane mitratutur kang kapisan. Pangalembana ing ndhuwur ngemu maksud pamrih. Pangalembana ing ndhuwur bisa uga jalaran dhompete mitratutur kang satenane ora apik. Nanging jalaran kekarepane penutur supaya mitratutur gelem ngutangi dheweke.

Maksud satenane pangalembana ing ndhuwur bisa uga jalaran pangalembana kasebut nduwe tujuwan tartamtu, yaiku kanggo nuruti kekarepane penutur. Tujuwan pamrih sajrone tindak tutur pangalembana ing ndhuwur bisa ditampa dening mitratutur. Panampane maksud sajrone tindak tutur kasebut bisa dideleng saka wangsulane mitratutur kang kaping pindho.

4.2.4 Tindak Tutur Ngelem kanthi Tujuwan Menehi Panyengkuyung

(12) P : Lek bocah pinter mesthi saged hlo nggarap soal ulangan sesuk. (*Kalau anak pintar pasti bisa lo mengerjakan soal ulangan besok*). (DT17.68.204)

MT: Dongakna aku Buk! Dongakna saged gek ra remidi! (*Doakan aku Bu! Doakan bisa terus tidak remidi!*) (DT17.68.204)

Dhata (12) kalebu tindak tutur ilokusi amarga penutur saliyane ngelem nduweni tujuwan liya yaiku weneh panyengkuyung. Pangalembana ing dhata (12) iku, penutur weneh pangalembana marang mitratutur pinter. Pangalembana ing dhata (12) iku ditindakake dening wong tuwa wadon marang bocah lanang umur sepuluh taun. Relasi sosial antara kalorone yaiku paseduluran cedhak, minangka ibuk lan anak. (UT-JKW-SESD-RSPC marang UB-JKL-SESD-RSPC).

Stimulus ing dhata (12) iku awujud kahanane mitratutur sing pinter. Stimulus kasebut banjur nuwuhake respon awujud pangalembana marang mitratutur. Banjur respon awujud panyengkuyung uga tuwuh saka stimulus kang awujud kahanane mitratutur sing pinter kasebut. Penutur weneh pangalembana yen mitratutur pinter kanthi tujuwan weneh panyengkuyung. Panyengkuyunge saka penutur awujud donga supaya mitratutur sing dilem pinter iku bisa nggarap soal ulangan kanthi bener lan ora remidi. Pangalembana lan panyengkuyunge penutur bisa ditampa dening mitratutur kanthi apik. Kabukten saka wangsulane mitratutur kaya ing dhata (12).

Pangalembana ing ndhuwur bisa kedadeyan yen sarat-sarate wis jangkep. Pangalembana yen mitratutur pinter, sarate mitratutur kudu pinter. Banjur sarat panyengkuyung supaya mitratutur bisa nggarap soal kanthi bener uga mitratutur kudu pinter. Panyengkuyung kang dilumantarake pangalembana bisa kedadeyan kanggo menehi semangat mitratutur lan supaya mitratutur bisa nindakake kaluwihane.

Penutur nggunakake basa sing alus supaya mitratutur bisa nampa apa kang diwedharake dening penutur. Dene mitratutur uga nggunakake basa alus yen cecaturan karo ibune. Basa kang digunakake dening mitratutur uga basa alus sing padatan digunakake bocah sing isih SD. Dheweke durung ngerti basa sing luwih bener iku sing kepriye.

4.3 Tindak Tutur Ngelem minangka Tindak Tutur Perlokusi Adhedhasar Pananggape Mitratutur

Tuturan kang dituturake dening penutur bakal oleh pananggep saka mitratutur. Tindak tutur ngelem kang diwedharake penutur lumrahe ditanggapi dening mitratutur kanthi wujud respon kang maneka warna. Tindak tutur ngelem adhedhasar pananggape mitratutur iki diperang dadi 5, yaiku tindak tutur ngelem kang ditampa, ditampik, disarujuki, dibalekake, lan digeser. Kanggo luwih cethane, bakal dijlentrehake ing ngisor iki.

4.3.1 Tindak Tutur Ngelem kang Ditampa

(13) P : Mbak Jim, masakanmu enak banget! (*Mbak Jim, masakanmu enak banget!*) (DT20.93.214)

MT: Inggih Mbak, matur nuwun. (*Iya Mbak, terima kasih*). (DT20.93.214)

Dhata (13) ditindakake dening wong enom wadon marang wong tuwa wadon. Relasi sosial antara kalorone yaiku tangga cedhak, dene status sosiale penutur luwih dhuwur tinimbang mitratutur. (UE-JKW-SESD-RSTC marang UT-JKW-SESC-RSTC).

Masakan kang enak ing kene mujudake *stimulus*, saengga nuwuhake respon saka panutur awujud pangalembana kaya ing tuladha (64). Pangalembana ing ndhuwur bisa dumadi yen sarate wis jangkep. Anane pangalembana kaya ing tuladha (13), sarate masakan kang dimasak dening mitratutur kudu enak miturut penutur. Yen mitratutur ora masak enak, mokal penutur bakal weneh pangalembana marang mitratutur. Pangalembana ing dhata (13) bisa ditampa kanthi cetha dening mitratutur. Kabukten saka wangsulane kang diwedharake dening mitratutur kaya ing dhata (13). Panampane kasebut diwedharake marang penutur supaya penutur ngerti yen mitratutur kasebut seneng dilem dening penutur.

Ing kene penutur nggunakake basa ngoko senjata isih enom, dene mitratutur nggunakake basa krama. Mitratutur nggunakake basa krama kanggo ngormati penutur minangka anake boso. Penutur nggunakake basa ngoko amarga dheweke wis cedhak karo pembantune kasebut lan wis kulina cecaturan saben dina.

4.3.2 Tindak Tutur Ngelem kang Ditampik

(14) P : Mbak Ik we kan pinter, warahana aku ndang!! (*Mbak Ik, kamu kan pintar, cepat ajari aku!!*) (DT18.79.208)

MT: Wegah, opahe apa?? (*Tidak mau, imbalannya apa??*) (DT18.79.208)

Konteks dhata (14) penutur ngelem mitratutur kanthi maksud dikongkon marahi anggone nggarap tugas. Dhata ing ndhuwur (14) ditindakake wong enom wadon marang wong enom wadon kang nduweni relasi sosial paseduluran cedhak. Dene status sosial ekonomi

kalorone padha-padha sedhengan. (UE-JKW-SESS-RSPC marang UE-JKW-SESS-RSPC). Bab kasebut bisa dideleng saka basa kang dinggo yaiku basa ngoko padinan kang padatane dinggo cecaturan saben dina. Penutur ora canggung medharake pangalembanane, semono uga mitratutur kang ora canggung nampik pangalembana saka penutur.

Tindak tutur pangalembana ing dhata (14) bisa kedadeyan jalaran anane *stimulus* banjur nuwuhake respon awujud pangalembana. Ing dhata (14) iku *stimulus* kang ana yaiku kepinginane penutur supaya diwarahi nggarap tugas, banjur nuwuhake respon awujud pangalembana marang mitratutur. Respon kang tuwuh saka panutur bisa kedadeyan jalaran sarate wis jangkep, yaiku kekarepane penutur supaya diwarahi nggarap tugas. Yen nalika iku penutur ora nduwe kekarepan supaya diwarahi nggarap tugas, ora bakal ana pangalembana kaya ing dhata (14). Pangalembanane panutur ing ndhuwur ora ditampa kanthi apik dening mitratutur. Panampike mitratutur bisa dideleng saka wangsulane ing dhata (14). Bab kasebut bisa dumadi amarga padatan saben dinane. Penutur ora tau gelem nggarap tugas dhewe. Miturute mitratutur, penutur males yen nggarap tugase. Penutur wis ngerti yen anggone ngelem mesthi enek karepe. Karep sing ora apik, padatane yen penutur ngongkon marahi nggarap tugas, nanging sing nggarapne malah mitratutur. Penutur mung meneng wae, ora gelem takon kepriye kok isa asile kaya mangkono. Mula saka kedadeyan sing sadurung-sadurunge iku, mitratutur ora nampa pangalembana kang ora iklas saka penutur. Wangsulan ing dhata (14) nuduhake yen mitratutur ora gelem nuruti apa kang dikarepake dening penutur.

4.3.3 Tindak Tutur Ngelem kang Disarujuki

- (15) P : Aku seneng hlo Nur lek we nganggo klambi abang. Ketok ayu. (*Aku seneng lo Mak kalau memakai baju merah. Terlihat cantik*). (DT18.76.207)
- MT: Iya ye? Aku ya ngrasa lek ayu nganggo klambi abang. (*Iya ta? Aku ya merasa kalau cantik memakai baju merah*). (DT18.76.207)

Konteks dhata (15) nuduhake yen penutur weneh pangalembana marang mitratutur amarga penutur ngrasa yen mitratutur luwih ayu nganggo klambi abang. Wong kang nindakake pangalembana ing dhata (15) yaiku wong enom wadon marang wong enom wadon. Relasi sosial anatara kalorone yaiku kana cedhak. (UE-JKW-SESS-RSKC marang UE-JKW-SESS-RSKC). Kabukten saka basa kang digunakake yaiku basa padinan kang kerep dinggo cecaturan saben dinane. Cecaturan kang lumaku uga katon akrab banget. Pangalembana kasebut uga bisa kedadeyan bola-bali yen mitratutur kerep nganggo klambi abang.

Anane pangalembana ing dhata (15) iku nduweni stimulus awujud kahanane mitratutur kang luwih ayu nganggo klambi abang. Kahanan mitratutur kasebut kang nuwuhake respon awujud pangalembana kaya ing dhata (15). Tindak tutur ngelem ing kene bisa kedadeyan yen sarate wis jangkep. Sarate yaiku mitratutur kudu nganggo klambi abang. Yen mitratutur nganggo klambi saliyane abang, bisa wae penutur ora ngelem mitratutur ayu amarga miturute penutur, mitratutur ayu nalika nganggo klambi abang.

Panemune penutur kasebut disarujuki dening mitratutur. Ing kene mitratutur sarujuk karo pangalembanane penutur kang medharake yen mitratutur ayu nalika nganggo klambi abang. Mitratutur ngakoni yen dheweke pancen ayu nalika nganggo klambi abang. Bab kasebut bisa kedadeyan amarga akeh wong kang ngelem mitratutur ayu yen nganggo klambi abang saliyane penutur. Bisa uga amarga mitratutur ngguyoni penutur kang wis kerep ngelem dheweke nalika mitratutur nganggo klambi abang.

4.3.4 Tindak Tutur Ngelem kang Dibalekake

- (16) P : Klambimu kuwi hlo apik Sis. (*Bajumu itu lo bagus Sis*). (DT8.29.186)
- MT: mosok ta? Klambimu ya apik. Aku malah pengin sing modhel kayak nggonamu. (*Masak ta? Bajumu juga bagus. Aku malah ingin yang model seperti punyamu*). (DT8.29.186)
- Dhata (16) ing ndhuwur nuduhake tindak tutur ngelem kang dibalekake sing ditindakake dening wong enom marang wong enom lan kalebu

tindak tutur perlokasi amarga pangalembana kasebut nduweni daya pangaribawa tumrap mitratutur saengga mitratutur nanggepi apa kang diwedharake dening penutur. Konteks dhata (16) yaiku penutur ngelem klambine mitratutur apik, semono uga mitratutur ngelem klambine penutur uga apik. Wong kang nindakake tindak tutur ngelem ing dhata (16) yaiku wong enom wadon marang wong enom wadon. Relasi sosial antara kalorene yaiku kanca cedhak lan padha-padha nduweni status ekonomi sosial dhuwur. (UE-JKW-SESD-RSKC marang UE-JKW-SESD-RSKC). Kabukten saka cecaturan kang lumaku katon akrab banget. Basa kang digunakake antara kalorene yaiku basa ngoko saengga ora katon canggung antara siji lan sijine.

Tindak tutur ngelem ing dhata (16) kasebut bisa kedadeyan yen sarate wis jangkep. Sarate yaiku klambine mitratutur kudu apik temenan. Pangalembana kang diwedharake dening penutur kasebut bisa dingerteni dening mitratutur, nanging pangalembanane kasebut dibalekake dening mitratutur. Kabukten saka wangsulane mitratutur kaya ing dhata (99). Mitratutur uga ngelem mitratutur kaya pangalembanane penutur marang dheweke. Bab kasebut bisa kedadeyan amarga mitratutur malah kepengin modhel kaya klambine penutur kang miturute luwih apik tinimbang modhel klambine. Kepenginane kasebut uga diwedharake mitratutur marang penutur.

4.3.5 Tindak Tutur Ngelem kang Digeser

(17) P: Yuh kok wis pinter macak. (*Yuh kok sudah pintar dandan*). (DT19.87.211)

MT: Niki wau sing macaki ibuk Mbak, boten macak piyambak. (*Ini tadi yang dandani ibu Mbak, tidak dandan sendiri*). (DT19.87.211)

Dhata (17) kasebut nuduhake tindak tutur ngelem kang digeser sing ditindakake wong tuwa marang bocah lan kalebu tindak tutur perlokasi amarga pangalembana kasebut nduweni daya pangaribawa tumrap mitratutur saengga mitratutur nanggepi apa kang diwedharake dening penutur. Ing dhata (17) kasebut, penutur ngelem mitratutur wis pinter macak dhewe, nanging mitratutur ngakokake yen sing macaki

iku ibune, dudu dheweke. Dhata kang awujud pangalembana ing ndhuwur ditindakake dening wong tuwa wadon marang bocah wadon kang kalorene nduweni relasi sosial tangga cedhak. (UT-JKW-SESS-RSTC marang UB-JKW-SESS-RSTC).

Tindak tutur ngelem ing dhata (17) kasebut bisa kedadeyan yen sarat-sarate wis jangkep. Sarate yaiku mitratutur kudu isih bocah lan wis pinter macak dhewe. Saka sarat kang wis jangkep iku banjur tuwuh respon awujud pangalembana kaya ing dhata (17). Pangalembana kang diwedharake dening penutur diakokake marang wong liya. Kabukten saka wangsulane mitratutur kaya ing dhata (17). Ing dhata kasebut, mitratutur ngakokake yen sing macaki dheweke iku ibune, dudu anggone macak dhewe. Dadi miturute mitratutur, dheweke durung pinter macak dhewe, nanging isih dipacaki ibune.

Wong tuwa kang medharake pangalembana marang bocah iku lumrahe uga nganggo basa kang alus, panganggane ukara krama utawa ora iku *fleksibel*. Nanging, amrih mitratutur iku seneng jalaran pangalembanane, lumrahe nggunakake basa kang alus kaya basa kang digunakake penutur, dene mitratutur nggunakake basa krama alus kanggo ngormati penutur kang luwih tuwa tinimbang dheweke.

PANUTUP

Dudutan

Pangalembana kang diwedharake penutur ditemtokake stimulus. Stimulus kasebut bisa awujud kahanan, bisa uga tumindak. Penutur nggunakake cara blaka lan samudana nalika medharake pangalembanane. Mitratutur menehi pangalembana bisa ditindakake langsung utawa nggunakake sarana wong liya. TING sing paling akeh nduweni tujuwan bombong awit pangalembana iku tujuwan utamane kanggo nyenengake wong liya kanthi medharake kaluwihan-kaluwihane. Pananggape mitratutur ditemtokake cara medharake penutur. Panutur kang nggunakake cara blaka saperangan gedhe ditampa lan disarujuki dening mitratutur. Panutur kang nggunakake cara ora blaka saperangan ana sing ditampa lan ana sing ditampik. Cara medharake kang dianggep bener dening mitratutur lumrahe ditampa, disarujuki, dibalekake, lan digeser dening mitratutur, dene cara medharake kang dianggep kurang

bener saperangan gedhe bakal ditampik. Mitratutur kang nampa utawa nampik TTNG nggunakake cara verbal lan nonverbal. Dene pananggepe mitratutur kang disarujuki, dibalekake, lan digeser nggunakake cara verbal wae. Struktur sosial, relasi sosial, norma sosial lan kahanan sosial menahi daya pangaribawa tumrap TTNG.

Wong tuwa sing paling akeh nindakake pangalembana lan jinis kelamin wadon sing kerep nindakake TTNG. TTNG blaka langsung ditindakake dening panutur kang nduweni relasi sosial cedhak lan relasi sosial adoh karo mitratutur. Dene TTNG ora blaka mesthi ditindakake panutur sing nduweni relasi sosial cedhak. TTNG blaka ditindakake dening panutur kang nduweni status ekonomi sosial kang luwih cendhek marang mitratutur kang nduweni status ekonomi sosial kang luwih dhuwur. TTNG ora blaka akeh ditindakake dening panutur kang nduweni status ekonomi sosial kang luwih dhuwur marang sangisore lan kang nduweni status ekonomi sosial kang padha. TTNG kang ditampa saperangan gedhe ditindakake mitratutur kanthi umur enom, status ekonomi cendhek lan sedhengan, lan relasi sosial cedhak. TTNG kang ditampik lumrahe ditindakake mitratutur sing nduweni status ekonomi sosial dhuwur, relasi sosial cedhak, umur enom lan umur tuwa. TTNG kang disarujuki akeh-akehe ditindakake mitratutur kanthi umur enom, relasi sosial cedhak, lan status ekonomi sosial dhuwur lan sedhengan. TTNG kang dibalekake lan digeser akeh-akehe ditindakake mitratutur kanthi umur tuwa, relasi sosial cendhek lan sedhengan, relasi sosial cedhak. Teks ditemtokake dening konteks.

Pamrayoga

Panliten ngenani TTNG adhedhasar cara medharake, tujuwan penutur lan pananggape mitratutur kanthi lelandhesan stimulus, struktur sosial, relasi sosial, norma sosial isih akeh kang durung diteliti kanthi jeru. Dhata sing kurang jangkep lan bab-bab liya njalari panliten iki isih adoh saka tembung sampurna. Ing kene panliti rumangsa yen panliten iki isih akeh kurang. Mula saka kuwi TTNG isih perlu dirembakakake supaya luwih sampurna.

KAPUSTAKAN

- Alwasilah, Chaedar. 1990. *Sosiologi Bahasa*. Bandung: Angkasa
- Alwasilah, Chaedar. 1993. *Pengantar Sosiologi Bahasa*. Bandung: Angkasa
- Arikunto, Suharsimi. 1998. *Prosedur Penelitian: Suatu Pendekatan Praktek*. Jakarta: Rineka Cipta
- Austin, John. 1962. *How to Do Things with Word*. Cambridge, Mass: Harvard University Press
- Brown, Penelope dan S.C. Lenvinson. 1978. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Canbridge University Press
- Darmawati. 2002. *Tindak Tutur Ngrasani di Pasar Tradisional Caruban (Kajian Analisis Wacana)*. (Skripsi): Tidak Diterbitkan
- Ditya. 2010. *Tindak Tutur Nyemoni ing Masyarakat Kecamatan Pare, Kabupaten Kediri (Kajian Sosiopragmatik)*. (Skripsi): Tidak Diterbitkan
- Ibrahim, Abd. Syukur. 1993. *Kajian Tindak Tutur*. Surabaya: Usaha Nasional
- Nababan, D.J.W. 1991. *Sosiolinguistik Suatu Pengantar*. Jakarta: PT Gramedia.
- Nadar, F.X. 2009. *Pragmatik dan Penelitian Pragmatik*. Yogyakarta: Graha Ilmu
- Poerwadarminta, W. J. S. 1953. *Baoesastra Djawi*. Jakarta: Noordhof Kolff N.V
- Purnamawati. 2011. *Tindak Tutur Nylathu Basa Jawa ing Masyarakat Kembangbahu, Kabupaten Lamongan*. (Skripsi): Tidak Diterbitkan
- Rahardi, Kunjana. 2007. *Berkenalan dengan Ilmu Bahasa Pragmatik*. Malang: Dioma
- Rahyono, f.x. 2012. *Studi makna*. Jakarta. Penaku
- Rani, Abdul, dkk. 2006. *Analisis Wacana: Sebuah Kajian Bahasa Dalam Pemakaian*. Malang: Bayumedia Publishing
- Rustono. 1999. *Pokok-pokok Pragmatik*. Semarang. IKIP Semarang Press.
- Seo, Gwang Il. 2013. *The Power Of Pujian*. Jakarta: Elex Media Komputindo.

Setyawan, Deni. 2012. *Tindak Tutur Ngongkon*. (Skripsi): Tidak Diterbitkan

Sholihah. 2013. *Tindak Tutur Ngabari ing Desa Jurug, Kecamatan Sooko, Kabupaten Ponorogo*. (Skripsi): Tidak Diterbitkan

Sudaryanto. 1986. *Metode Linguistik, Bagian Pertama: Ke arah Memahami Metode Linguistik*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press

Sudaryanto. 1993. *Metode dan Aneka Teknik Analisis Bahasa*. Yogyakarta: Wacana University Press

Sudaryanto, dkk. 2001. *Kamus Pepak Basa Jawa*. Yogyakarta: Badan Pekerja Kongres Basa Jawa

Suyono. 1990. *Pragmatik: Dasar-dasar dan Pengajaran*. Malang: YA3

Tarigan, Henri Guntur. 1987. *Pengajaran Wacana*. Bandung: Angkasa

Titscher, Stefan. 2009. *Metode Analisis Teks & Wacana (Kajarwakake dening Kholisin dkk)*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar

Wijana, I dewa Putu. 1996. *Dasar-Dasar Pragmatik*. Yogyakarta: Andi Offset

Yule, George. 2006. *Pragmatik (Kajarwakake dening Rombe Mustajab)*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar

Wijana, I DewaPutudan Muhammad Rohmadi. 2010. *Analisis Wacana Pragmatik, kajian Teori dan Analisis*. Surakarta: Yuma Pustaka.

